

Di sản Phật giáo Trung Á trên không gian số

ISSN: 2734-9195

14:30 23/07/2026

Không gian mạng đang trở thành một hành lang văn hóa mới của Con đường tơ lụa - nơi quá khứ và hiện tại gặp nhau, nơi những di sản tưởng chừng xa khuất lại có thể hiện diện trước mắt người học trên khắp thế giới.

MỤC LỤC

Dẫn nhập: Từ sa mạc cổ xưa đến không gian dữ liệu số

1. Kho lưu trữ John C. và Susan L. Huntington

Kho hình ảnh đồ sộ về nghệ thuật Phật giáo châu Á

2. Thư viện Kỹ thuật số Nam Á

Tư liệu hình ảnh, bản đồ và ký ức khảo cổ học

3. Old Maps Online

Khám phá lịch sử địa danh qua bản đồ cổ

4. Dự án Đôn Hoàng Quốc tế

Cánh cửa số hóa mở vào văn minh lưu vực Tarim

5. Con đường Tơ lụa Kỹ thuật số

Những báo cáo khảo cổ quý hiếm của các đoàn thám hiểm

6. Bộ sưu tập trực tuyến của Thư viện Anh

Dấu tích các cuộc khảo sát Trung Á và nghệ thuật Gandhāra

7. Trung tâm Nghiên cứu Phật giáo Oxford

Hệ thống tài nguyên phục vụ nghiên cứu và giảng dạy

8. Silk Road Digressions của Susan Whitfield

Theo dõi nhịp sống học thuật của ngành nghiên cứu Con đường Tơ lụa

9. Dự án Gandhāra Connections

Kết nối khảo cổ học, nghệ thuật và học thuật toàn cầu

10. Google Arts & Culture

Chiêm ngưỡng di sản Phật giáo qua hình ảnh có độ phân giải cao

Kết luận: Số hóa di sản và mở rộng chân trời nghiên cứu Phật giáo

Dẫn nhập

Từ sa mạc cổ xưa đến không gian dữ liệu số

Trải qua nhiều thế kỷ, những dấu tích của Phật giáo Trung Á từng lặng lẽ nằm lại giữa sa mạc, trong các hang động, phế tích tự viện, thành cổ, tháp Phật và những tuyến đường thương mại đã bị thời gian vùi lấp. Ngày nay, nhờ sự phát triển mạnh mẽ của công nghệ số, một phần quan trọng của kho tàng di sản ấy đang từng bước được phục dựng, bảo tồn và đưa đến gần hơn với giới nghiên cứu cũng như công chúng trên toàn thế giới.

Trong lĩnh vực Phật học, số lượng nguồn tư liệu trực tuyến ngày càng phong phú đôi khi khiến người tìm hiểu cảm thấy choáng ngợp. Người nghiên cứu có thể tiếp cận từ hàng nghìn trang kinh điển Phật giáo Hán văn, các bản thảo viết trên giấy, lụa, gỗ hoặc lá cây, cho đến những cơ sở dữ liệu khổng lồ về văn khắc, khảo cổ học và lịch sử nghệ thuật được phát hiện tại nhiều di chỉ trên khắp châu Á.

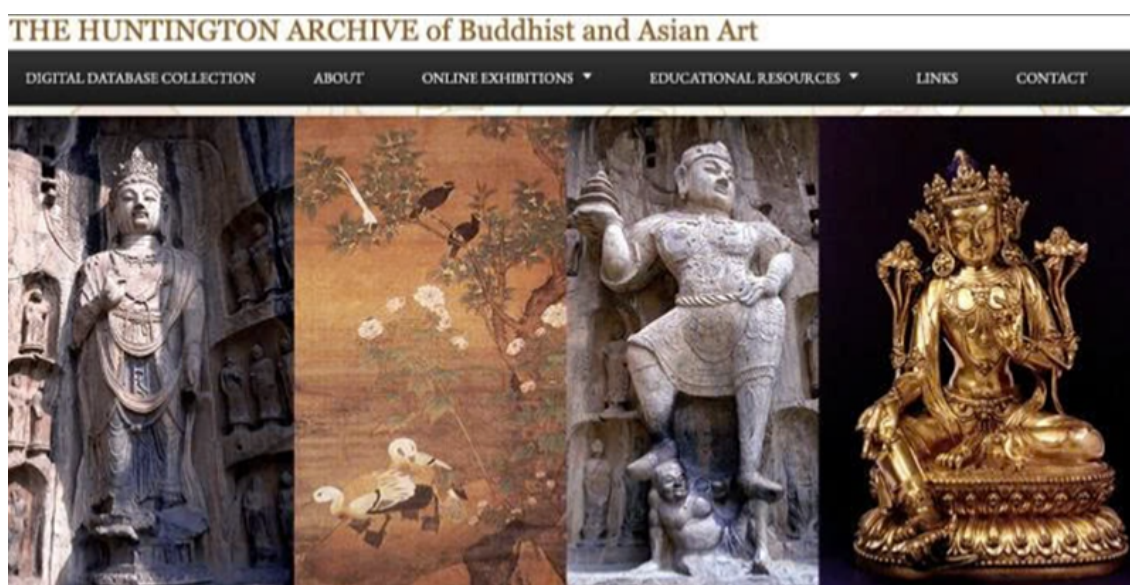
Đối với nghệ thuật và kiến trúc Phật giáo, tình hình cũng tương tự. Các nhà khảo cổ học, sử học nghệ thuật và nghiên cứu văn hóa phải tìm đường giữa một đại dương hình ảnh, bản đồ, thư mục, báo cáo khai quật và hồ sơ lưu trữ được phân tán trên nhiều nền tảng khác nhau.

Riêng đối với văn hóa vật chất Phật giáo Trung Á, quá trình tìm kiếm tư liệu càng trở nên phức tạp. Các nguồn dữ liệu không chỉ nằm rải rác trên nhiều trang mạng, mà còn thường được phân loại dưới những tên gọi, địa danh hoặc phạm trù học thuật không thống nhất, chẳng hạn như nghệ thuật Nam Á, nghệ thuật Đông Á, Tây Vực, Turkestan thuộc Trung Quốc, Serindia, lưu vực Tarim, Gandhāra hoặc Con đường Tơ lụa.

Sự không đồng nhất trong hệ thống thuật ngữ, địa danh lịch sử và phương thức lập chỉ mục khiến người nghiên cứu phải có kiến thức liên ngành về Phật học, khảo cổ học, bản đồ học lịch sử, ngôn ngữ học và công nghệ thông tin. Một di tích có thể mang nhiều tên gọi khác nhau tùy theo ngôn ngữ, thời đại hoặc truyền thống nghiên cứu; một hiện vật cũng có thể được phân tán giữa nhiều bảo tàng và được mô tả bằng những hệ thống phân loại không hoàn toàn tương thích.

Từ kinh nghiệm nhiều năm tự tìm kiếm và đối diện với những trở ngại ấy, bài viết này giới thiệu mười nguồn tài nguyên kỹ thuật số có giá trị đối với việc nghiên cứu Phật giáo, nghệ thuật và khảo cổ học Trung Á. Đây là những kho tư liệu có thể hỗ trợ cả người mới bắt đầu lẫn các học giả giàu kinh nghiệm trong việc tiếp cận hình ảnh, bản thảo, bản đồ cổ, báo cáo khai quật, dữ liệu bảo tàng và những công trình nghiên cứu chuyên sâu.

Mỗi nền tảng đều có thế mạnh, giới hạn và phương pháp khai thác riêng. Việc hiểu rõ cấu trúc dữ liệu, công cụ tìm kiếm và hệ thống lập chỉ mục của từng nguồn sẽ giúp người sử dụng tiết kiệm thời gian, nâng cao độ chính xác và từng bước hình thành một phương pháp nghiên cứu phù hợp trong thời đại số.

Ảnh:digitalorientalist.com

1. Kho lưu trữ John C. và Susan L. Huntington

Kho hình ảnh đồ sộ về nghệ thuật **Phật giáo** châu Á

Kho lưu trữ John C. và Susan L. Huntington là một trong những cơ sở dữ liệu hình ảnh quan trọng nhất đối với việc nghiên cứu nghệ thuật Phật giáo châu Á.

Kho tư liệu này lưu giữ hơn 200.000 bức ảnh do hai học giả John C. Huntington và Susan L. Huntington thực hiện trong nhiều chuyến khảo sát thực địa tại các quốc gia và khu vực khác nhau trên khắp châu Á. Trong đó có hàng nghìn hình ảnh về di tích, kiến trúc, điêu khắc, hội họa và hiện vật Phật giáo tại Pakistan, Afghanistan, Nepal và miền Bắc Ấn Độ.

Giá trị của kho lưu trữ không chỉ nằm ở số lượng hình ảnh đồ sộ, mà còn ở tính hệ thống và chiều sâu học thuật. Nhiều bức ảnh ghi lại hiện trạng của các di tích trong những giai đoạn mà cảnh quan văn hóa, kiến trúc và điều kiện bảo

tồn vẫn còn khác biệt đáng kể so với ngày nay.

Đối với nhà nghiên cứu lịch sử nghệ thuật, những tư liệu hình ảnh như vậy có thể giúp:

- Đối chiếu sự thay đổi của di tích qua thời gian;
- Nhận diện phong cách nghệ thuật và kỹ thuật tạo tác;
- So sánh hình tượng, thủ ấn, pháp khí và cấu trúc biểu tượng;
- Khảo sát mối liên hệ giữa nghệ thuật Phật giáo Nam Á, Trung Á và Đông Á;
- Phục dựng bối cảnh ban đầu của những hiện vật đã bị di dời khỏi địa điểm phát hiện.

John C. Huntington đã qua đời, nhưng sự nghiệp học thuật của ông vẫn tiếp tục hiện diện qua các công trình nghiên cứu và kho tư liệu đồ sộ mà ông cùng Susan L. Huntington dày công xây dựng.

Đây không chỉ là một bộ sưu tập ảnh, mà còn là ký ức thị giác của nhiều vùng văn hóa Phật giáo từng trải qua chiến tranh, thiên tai, biến đổi xã hội và quá trình đô thị hóa. Mỗi bức ảnh vì thế vừa là một tư liệu nghệ thuật, vừa là một chứng tích lịch sử.

Ảnh: digitalorientalist.com

2. Thư viện kỹ thuật số Nam Á

Tư liệu hình ảnh, bản đồ và ký ức khảo cổ học

Thư viện Kỹ thuật số Nam Á, tên tiếng Anh là Digital South Asian Library, viết tắt là DSAL, là một chương trình hợp tác giữa nhiều cơ sở học thuật, do Đại học Chicago điều phối. Mục tiêu của dự án là cung cấp quyền truy cập trực tuyến

vào các nguồn tư liệu số liên quan đến lịch sử, văn hóa, ngôn ngữ, nghệ thuật và xã hội Nam Á.

DSAL tập hợp nhiều cơ sở dữ liệu và bộ sưu tập chuyên biệt. Trong số đó, Kho ảnh của Viện Nghiên cứu Ấn Độ Hoa Kỳ, tên tiếng Anh là American Institute of Indian Studies, viết tắt là AIIS, có giá trị đặc biệt đối với việc nghiên cứu nghệ thuật Phật giáo tại Nam Á và Trung Á.

Kho ảnh này lưu giữ hình ảnh của nhiều di tích và hiện vật mà về sau đã bị cướp phá, hư hại hoặc hủy hoại. Một ví dụ đặc biệt quan trọng là bộ ảnh chụp hai pho tượng Phật khổng lồ tại Bamiyan vào thập niên 1970, trước khi hai pho tượng bị Taliban phá hủy vào năm 2001.

Những hình ảnh ấy ngày nay không chỉ có giá trị tư liệu, mà còn trở thành ký ức thị giác về một di sản đã mất. Chúng giúp giới nghiên cứu khảo sát tỷ lệ kiến trúc, hình thức điêu khắc, cấu trúc hốc đá, bề mặt trang trí và mối quan hệ giữa tượng Phật với toàn bộ cảnh quan thung lũng Bamiyan.

Kho tư liệu AIIS còn tập hợp hình ảnh các tác phẩm điêu khắc đang được lưu giữ tại nhiều bảo tàng, viện nghiên cứu và cơ sở học thuật ở Ấn Độ. Điều này đặc biệt hữu ích trong bối cảnh không ít cơ sở vẫn chưa công bố danh mục hiện vật đầy đủ hoặc chưa xây dựng cơ sở dữ liệu trực tuyến có thể tra cứu rộng rãi.

Trên trang mạng, hình ảnh thường chỉ được hiển thị ở độ phân giải tương đối thấp nhằm phục vụ việc xem trước. Tuy nhiên, người nghiên cứu có thể liên hệ với Trung tâm Nghệ thuật và Khảo cổ học của AIIS qua thư điện tử để đề nghị cung cấp phiên bản có độ phân giải cao, tùy theo mục đích nghiên cứu và điều kiện sử dụng.

Một công cụ đáng chú ý khác trong DSAL là mục Bản đồ. Tại đây lưu trữ nhiều bản đồ cổ được trích từ bộ Imperial Gazetteer of India, có niên đại đến năm 1908.

Các bản đồ này có giá trị đối với việc:

- Xác định địa danh lịch sử;
- Khảo sát mạng lưới đường bộ và đường thương mại;
- Nghiên cứu sự thay đổi của ranh giới hành chính;
- Đối chiếu vị trí các di tích khảo cổ;
- Theo dõi biến đổi của cảnh quan văn hóa và địa lý khu vực.

Nhờ sự kết hợp giữa hình ảnh, bản đồ và dữ liệu thư mục, DSAL trở thành một công cụ liên ngành hữu ích đối với Phật học, sử học, địa lý học lịch sử và khảo cổ học.

Ảnh: digitalorientalist.com

3. Old maps online

Khám phá lịch sử địa danh qua bản đồ cổ

Old Maps Online là một công cụ tra cứu bản đồ kỹ thuật số có giá trị đặc biệt đối với những người nghiên cứu địa lý lịch sử, khảo cổ học và sự biến đổi của địa danh.

Nền tảng này lập chỉ mục hơn 400.000 bản đồ đến từ nhiều thư viện, viện lưu trữ, bảo tàng và cơ sở dữ liệu khác nhau trên thế giới. Giao diện tương đối trực quan giúp người dùng nhanh chóng xác định các bản đồ liên quan đến một khu vực cụ thể.

Người sử dụng chỉ cần nhập địa danh cần tìm vào thanh truy vấn. Hệ thống sẽ hiển thị danh sách các bản đồ có liên quan, thường được sắp xếp theo không gian địa lý hoặc thời gian xuất bản. Công cụ cũng hỗ trợ tìm kiếm theo quốc gia, khu vực rộng lớn hoặc tọa độ địa lý.

Phần lớn bản đồ trên nền tảng đã được tham chiếu địa lý, tức được gắn vào một hệ tọa độ không gian tương ứng với bản đồ hiện đại. Nhờ công cụ Georeferencer, người dùng có thể chồng xếp bản đồ cổ lên bản đồ đương đại để nhận diện sự thay đổi của địa hình, địa danh, dòng sông, tuyến đường và khu dân cư.

Đây là một chức năng đặc biệt quan trọng đối với nghiên cứu Trung Á. Trong lịch sử, nhiều thành phố, ốc đảo, tự viện và di chỉ Phật giáo đã mang những tên gọi rất khác nhau tùy theo ngôn ngữ và thời đại.

Một địa danh có thể được ghi bằng tiếng Phạn, Kharosthi, Sogdia, Bactria, Hán văn, Tây Tạng, Ba Tư, Ả Rập, Turk hoặc được phiên âm theo cách của các nhà thám hiểm châu Âu. Vì vậy, việc đối chiếu bản đồ cổ với bản đồ hiện đại có thể giúp xác định vị trí của những địa điểm từng được ghi chép trong sử liệu nhưng nay đã đổi tên hoặc không còn xuất hiện trên các bản đồ thông dụng.

Ảnh: digitalorientalist.com

Old Maps Online còn hữu ích trong việc khảo sát:

- Sự thay đổi của tuyến **Con đường tơ lụa**;
- Vị trí các ốc đảo trong lưu vực Tarim;
- Các tuyến hành hương và giao thương;
- Sự dịch chuyển của dòng sông và vùng cư trú;
- Những địa điểm khảo cổ từng được ghi nhận nhưng nay đã biến mất.

Dự án hiện được duy trì bởi một nhóm chuyên gia và tình nguyện viên thuộc Công ty Klokan Technologies GmbH, phối hợp với nhiều cơ sở học thuật, thư viện và tổ chức văn hóa trên thế giới.

Old Maps Online không thay thế việc nghiên cứu bản đồ chuyên sâu, nhưng là một cánh cửa khởi đầu hiệu quả, giúp người nghiên cứu nhanh chóng định vị tư liệu và hình thành giả thuyết không gian cho đề tài của mình.

4. Dự án Đôn Hoàng quốc tế

Cánh cửa số hóa mở vào văn minh lưu vực Tarim

Dự án Đôn Hoàng Quốc tế, tên tiếng Anh là International Dunhuang Project, viết tắt là IDP, là một trong những dự án số hóa di sản Trung Á có quy mô và tầm ảnh hưởng lớn nhất hiện nay.

Đối với những người nghiên cứu nghệ thuật, lịch sử, văn bản học và Phật giáo Trung Á, IDP giữ một vị trí gần như không thể thay thế, đặc biệt trong việc tiếp cận các tư liệu liên quan đến Đôn Hoàng, lưu vực Tarim và khu vực Tân Cương ngày nay.

Nguồn dữ liệu của IDP bao gồm:

- Hình ảnh và hồ sơ mô tả các di chỉ khảo cổ;
- Bản thảo cổ đã được số hóa;
- Tranh lụa, kinh văn, thư tín và tài liệu hành chính;
- Lịch sử hình thành các bộ sưu tập nghệ thuật Trung Á trên thế giới;
- Tư liệu phục vụ giảng dạy và học tập trực tuyến;
- Danh mục nghiên cứu và thư mục chuyên ngành;
- Các ấn phẩm của dự án từ năm 1993 đến nay.

Một trong những đóng góp quan trọng nhất của IDP là kết nối các bộ sưu tập vốn bị phân tán tại nhiều quốc gia. Do lịch sử của các cuộc thám hiểm và khai quật vào cuối thế kỷ XIX, đầu thế kỷ XX, bản thảo và hiện vật từ Đôn Hoàng cùng nhiều di chỉ Trung Á hiện đang được bảo quản tại Anh, Pháp, Đức, Nga, Nhật Bản, Trung Quốc và nhiều nơi khác.

IDP xây dựng một không gian dữ liệu chung, qua đó giúp người nghiên cứu có thể nhận diện, đối chiếu và tái lập mối liên hệ giữa những tư liệu vốn từng thuộc cùng một bối cảnh văn hóa.

Tuy nhiên, hệ thống tìm kiếm của trang mạng đôi khi gây khó khăn cho người mới sử dụng. IDP cung cấp nhiều phương thức truy vấn khác nhau, bao gồm:

- Tìm kiếm cơ bản;
- Tìm kiếm nâng cao;
- Tìm kiếm theo danh mục;
- Tìm kiếm thư mục;
- Tìm kiếm theo bộ sưu tập hoặc mã số hiện vật.

Theo kinh nghiệm thực tế, các chức năng này thường phát huy hiệu quả cao nhất khi người dùng đã xác định tương đối rõ loại tư liệu cần tìm, chẳng hạn một bản thảo cụ thể, một mã hiện vật, một ngôn ngữ, một di chỉ hoặc một bộ sưu tập nhất định.

Trong giai đoạn khởi đầu của đề tài, khi người nghiên cứu mới chỉ có một trực giác hoặc một câu hỏi tương đối rộng, việc truy vấn có thể gặp nhiều trở ngại. Vì vậy, người sử dụng nên đọc kỹ phần hướng dẫn tìm kiếm, làm quen với hệ thống mã số, thuật ngữ mô tả và cấu trúc siêu dữ liệu của dự án.

IDP hợp tác với nhiều cơ sở học thuật và bảo tàng quan trọng, trong đó có Bảo tàng Victoria và Albert, Đại học Ryukoku và Viện Bản thảo Phương Đông tại Saint Petersburg.

Trang blog của IDP cũng thường xuyên giới thiệu các hoạt động số hóa, hội thảo, phát hiện mới và phương pháp bảo tồn. Đây là một nguồn thông tin hữu ích cho những ai muốn theo dõi sự phát triển của ngành nghiên cứu Đôn Hoàng và Con đường Tơ lụa.

Ảnh: digitalorientalist.com

5. Con đường tơ lụa kỹ thuật số

Những báo cáo khảo cổ quý hiếm của các đoàn thám hiểm

Digital Silk Road, có thể dịch là Con đường Tơ lụa Kỹ thuật số, là một kho tài nguyên trực tuyến bao quát nhiều chủ đề liên quan đến lịch sử, địa lý, khảo cổ học, ngôn ngữ và văn hóa Con đường Tơ lụa.

Nền tảng này thích hợp cho cả việc tra cứu chuyên sâu lẫn khảo sát khái quát. Người nghiên cứu nên dành thời gian tìm hiểu toàn bộ cấu trúc trang mạng, bởi nhiều tư liệu quý được phân bố trong các chuyên mục khác nhau và không phải lúc nào cũng dễ nhận thấy ngay từ giao diện ban đầu.

Một trong những bộ phận có giá trị nhất là kho tư liệu Tōyō Bunko. Tại đây lưu giữ các bản quét kỹ thuật số của nhiều báo cáo khảo cổ, nhật ký thám hiểm, công trình khảo cứu, bản đồ và tập ảnh được biên soạn trong các cuộc khảo sát Trung Á vào cuối thế kỷ XIX và đầu thế kỷ XX.

Không ít tài liệu trong số này vô cùng hiếm, thậm chí khó tìm thấy ngay cả tại những thư viện nghiên cứu lớn. Vì vậy, việc số hóa và cung cấp trực tuyến đã mở rộng đáng kể khả năng tiếp cận của giới học thuật quốc tế.

Giao diện của kho lưu trữ có phần cũ và đôi khi không thật thuận tiện đối với người sử dụng hiện đại. Tuy nhiên, giá trị và độ quý hiếm của tài liệu hoàn toàn

có thể bù đắp cho hạn chế về trải nghiệm giao diện.

Tổng cộng có khoảng 245 đầu sách được số hóa và phân thành năm nhóm chính:

- Hồ sơ các đoàn thám hiểm;
- Công trình nghiên cứu học thuật;
- Tư liệu lịch sử;
- Hình ảnh;
- Bản đồ.

Trong mỗi nhóm, tài liệu tiếp tục được lập chỉ mục theo quốc gia hoặc ngôn ngữ xuất bản.

Chẳng hạn, để tìm một báo cáo của Albert Grünwedel về nghệ thuật Phật giáo tại lưu vực Tarim, người dùng có thể truy cập theo lộ trình:

Hồ sơ các đoàn thám hiểm – Đức – Tác giả hoặc nhan đề tương ứng.

Cấu trúc phân loại này phản ánh lịch sử hình thành của ngành khảo cổ học Trung Á, khi các đoàn thám hiểm đến từ Đức, Anh, Pháp, Nga, Nhật Bản và nhiều quốc gia khác tiến hành khảo sát, khai quật và xuất bản kết quả bằng các ngôn ngữ khác nhau.

Con đường Tơ lụa Kỹ thuật số vì thế không chỉ cung cấp nội dung tư liệu, mà còn giúp người nghiên cứu hiểu rõ lịch sử tri thức và quá trình hình thành các trường phái nghiên cứu Trung Á trong thời cận đại.

6. Bộ sưu tập trực tuyến của Thư viện Anh

Dấu tích các cuộc khảo sát Trung Á và nghệ thuật Gandhāra

Bộ sưu tập trực tuyến của Thư viện Anh lưu giữ một khối lượng lớn hình ảnh, thư từ, bản đồ, tài liệu hành chính và hồ sơ liên quan đến lịch sử khảo cổ học tại Pakistan, Afghanistan, miền Bắc Ấn Độ và Trung Á.

Đặc biệt đáng chú ý là Kho lưu trữ Stein, nơi tập hợp thư từ, giấy tờ, báo cáo, nhật ký và hình ảnh liên quan đến những chuyến khảo sát Trung Á của nhà khảo cổ học Marc Aurel Stein.

Tư liệu của Stein có ý nghĩa đặc biệt đối với việc nghiên cứu:

- Các tuyến đường cổ xuyên qua Trung Á;
- Những di chỉ Phật giáo trong sa mạc Taklamakan;
- Lịch sử phát hiện bản thảo Đôn Hoàng;
- Phương pháp khảo sát khảo cổ học đầu thế kỷ XX;
- Quá trình di chuyển hiện vật từ nơi phát hiện đến các bảo tàng phương Tây.

Một nguồn tư liệu quan trọng khác là Bộ sưu tập Alexander Caddy, bao gồm nhiều bức ảnh chụp tượng Phật và tác phẩm điêu khắc tại Peshawar và thung lũng Swat.

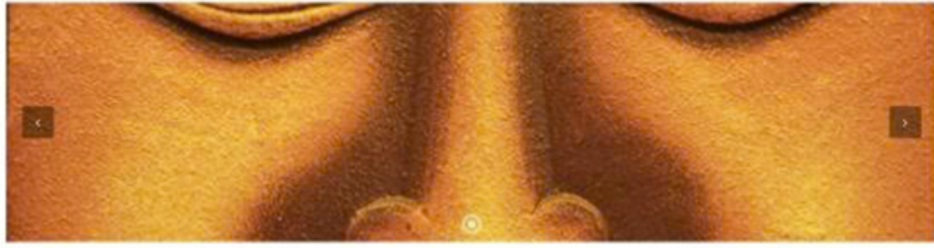
Nhiều hiện vật xuất hiện trong những bức ảnh này về sau đã bị phân tán đến các bảo tàng và bộ sưu tập khác nhau trên thế giới. Vì vậy, hình ảnh ghi lại chúng khi vẫn còn được tập hợp tại cùng một địa điểm có giá trị đặc biệt đối với việc xác định nguồn gốc, phân nhóm phong cách và phục dựng bối cảnh khảo cổ.

Mặc dù phần lớn tác phẩm trong ảnh có thể đã được di chuyển khỏi vị trí phát hiện ban đầu, việc quan sát chúng trong cùng một không gian vẫn giúp giới nghiên cứu nhận diện:

- Sự tương đồng về chất liệu;
- Kỹ thuật chạm khắc;
- Tỷ lệ hình thể;
- Hình thức y phục;
- Kiểu tóc và hào quang;
- Hệ thống biểu tượng;
- Đặc điểm của từng xưởng hoặc trung tâm nghệ thuật.

Đối với nghiên cứu Gandhāra, những bộ ảnh lịch sử như vậy có thể cung cấp thông tin mà việc quan sát từng hiện vật riêng lẻ trong các bảo tàng hiện đại không thể mang lại.

Bộ sưu tập trực tuyến của Thư viện Anh vì thế là nơi hội tụ giữa lịch sử khảo cổ học, lịch sử sưu tập và nghiên cứu nghệ thuật Phật giáo.

Ảnh: digitalorientalist.com

7. Trung tâm nghiên cứu Phật giáo Oxford

Hệ thống tài nguyên phục vụ nghiên cứu và giảng dạy

Trang mạng của Trung tâm Nghiên cứu Phật giáo Oxford là một địa chỉ đáng tin cậy đối với những người cần tìm kiếm tài nguyên học thuật, thư mục chuyên ngành và tư liệu phục vụ giảng dạy Phật học.

Trung tâm đã xây dựng và tuyển chọn một danh mục gồm nhiều nguồn tư liệu kỹ thuật số liên quan đến:

- Kinh điển và văn bản Phật giáo;
- Ngôn ngữ Phật học;
- Nghệ thuật và khảo cổ học;
- Lịch sử tư tưởng;
- Tài liệu hình ảnh;
- Cơ sở dữ liệu thư mục;
- Nguồn phục vụ giảng dạy và nghiên cứu.

Trong số đó, Danh mục Nghệ thuật và Tư liệu Thị giác giúp người sử dụng tiếp cận hình ảnh các tác phẩm nghệ thuật, kiến trúc và di chỉ khảo cổ tại Trung Á và Nam Á.

Giá trị của trang mạng không nhất thiết nằm ở việc tự mình lưu giữ toàn bộ dữ liệu, mà ở chức năng tuyển chọn và định hướng. Trong một môi trường số có quá nhiều nguồn thông tin với chất lượng không đồng đều, một danh mục được giới học thuật thẩm định có thể giúp người nghiên cứu xác định nhanh hơn những địa chỉ đáng tin cậy.

Trang mạng cũng là nơi hữu ích để tìm kiếm:

- Đề cương môn học;
- Danh mục đọc;
- Thư mục nhập môn;
- Tài liệu giảng dạy;
- Các chương trình nghiên cứu;
- Thông tin hội thảo và hoạt động học thuật.

Đối với giảng viên và sinh viên, những tài nguyên này giúp xây dựng lộ trình học tập có hệ thống, tránh tình trạng tiếp cận tư liệu một cách rời rạc hoặc thiếu định hướng.

Trong nghiên cứu Phật giáo Trung Á, nơi người học phải đồng thời tiếp xúc với nhiều ngôn ngữ, vùng địa lý và hệ thống văn hóa khác nhau, vai trò của một cổng thông tin học thuật có định hướng càng trở nên quan trọng.

Ảnh: digitalorientalist.com

8. Silk road digressions của Susan Whitfield

Theo dõi nhịp sống học thuật của ngành nghiên cứu Con đường Tơ lụa

Silk Road Digressions là blog học thuật của Susan Whitfield, một học giả có nhiều đóng góp quan trọng trong lĩnh vực nghiên cứu Đôn Hoàng và Con đường Tơ lụa.

Trang blog tập hợp nhiều thể loại nội dung, bao gồm:

- Tiểu luận học thuật;
- Bình luận sách;
- Giới thiệu triển lãm;
- Nhận xét về bảo tàng;
- Thông tin hội thảo;
- Suy tư về phương pháp nghiên cứu;
- Tin tức liên quan đến khảo cổ học và di sản Con đường tơ lụa.

Giá trị đặc biệt của blog nằm ở khả năng giúp người đọc theo dõi gần như trong thời gian thực hoạt động nghiên cứu của một học giả chuyên ngành.

Nếu các công trình chuyên khảo và bài báo khoa học thường cần nhiều thời gian để hoàn thiện và xuất bản, thì blog học thuật có thể phản ánh nhanh hơn những cuộc triển lãm mới, dự án đang triển khai, phát hiện đáng chú ý hoặc vấn đề phương pháp luận đang được thảo luận.

Đối với người mới bắt đầu, blog là một cánh cửa tiếp cận tương đối nhẹ nhàng nhưng vẫn giàu chiều sâu học thuật. Đối với nhà nghiên cứu chuyên nghiệp, đây có thể là nguồn gợi ý về:

- Tài liệu mới xuất bản;
- Những bộ sưu tập ít được biết đến;
- Tranh luận học thuật đang diễn ra;
- Hướng nghiên cứu mới;
- Các hội thảo và mạng lưới chuyên môn.

Silk Road Digressions cho thấy một phương thức truyền thông học thuật linh hoạt trong thời đại số: tri thức không chỉ tồn tại trong sách chuyên khảo hay tạp chí hàn lâm, mà còn được chia sẻ qua những không gian đối thoại cởi mở, kịp thời và gần gũi hơn với công chúng.

Ảnh: digitalorientalist.com

9. Dự án Gandhara Connections

Kết nối khảo cổ học, nghệ thuật và học thuật toàn cầu

Gandhāra Connections là một dự án nghiên cứu chuyên sâu về nghệ thuật và khảo cổ học Gandhāra. Sau chương trình hoạt động kéo dài năm năm, dự án đã hình thành một hệ thống tài nguyên kỹ thuật số có giá trị đối với giới nghiên cứu Phật giáo, nghệ thuật cổ đại và giao lưu văn hóa Á - Âu.

Nguồn tư liệu của dự án bao gồm:

- Danh mục thư mục chuyên ngành;
- Đường dẫn đến các bộ sưu tập bảo tàng;
- Kho lưu trữ có hiện vật Gandhāra;
- Những bài khảo luận ngắn về các di chỉ khảo cổ quan trọng tại Pakistan;
- Bài giảng và hội thảo trực tuyến;
- Kỷ yếu khoa học được xuất bản theo hình thức truy cập mở.

Điểm nổi bật của Gandhāra Connections là tinh thần kết nối liên ngành và quốc tế. Nghệ thuật Gandhāra từ lâu đã được nghiên cứu trong mối quan hệ giữa truyền thống Ấn Độ, Iran, Trung Á, Hy Lạp và La Mã. Vì vậy, việc giải thích các tác phẩm không thể chỉ giới hạn trong một khuôn khổ văn hóa đơn nhất.

Dự án tạo điều kiện để các nhà khảo cổ học, sử học nghệ thuật, ngôn ngữ học, nghiên cứu Phật giáo và chuyên gia về thế giới cổ điển cùng đối thoại về những vấn đề như:

- Nguồn gốc hình tượng Đức Phật;

- Ảnh hưởng của nghệ thuật Hy Lạp – La Mã;
- Sự phát triển của các trung tâm điêu khắc;
- Quan hệ giữa tự viện và mạng lưới thương mại;
- Sự lưu truyền của biểu tượng Phật giáo;
- Bối cảnh xã hội và tôn giáo của vùng Gandhāra.

Dự án đặc biệt chú trọng khả năng tiếp cận rộng rãi trên môi trường trực tuyến. Các bài giảng và hội thảo được cung cấp cho công chúng, trong khi kỹ yếu của từng hội thảo được phát hành theo hình thức truy cập mở.

Mô hình này góp phần thu hẹp khoảng cách giữa các trung tâm học thuật lớn với những người nghiên cứu ở các khu vực còn hạn chế điều kiện tiếp cận thư viện và tài liệu chuyên ngành.

Mặc dù chương trình hoạt động chính thức kéo dài năm năm đã kết thúc, nhóm nghiên cứu vẫn hướng đến việc mở rộng trọng tâm, đặc biệt là khảo sát sâu hơn mối quan hệ giữa Ấn Độ và thế giới cổ điển.

Gandhāra Connections là minh chứng cho khả năng của công nghệ số trong việc xây dựng cộng đồng học thuật xuyên biên giới, nơi tư liệu, phương pháp và phát hiện mới được chia sẻ rộng rãi vì lợi ích chung của tri thức nhân loại.

10. Google arts and Culture

Chiêm ngưỡng di sản Phật giáo qua hình ảnh có độ phân giải cao

Google Arts & Culture là một nền tảng văn hóa số quen thuộc nhưng vẫn còn nhiều tiềm năng chưa được khai thác đầy đủ trong nghiên cứu nghệ thuật Phật giáo.

Nền tảng này hợp tác với nhiều bảo tàng, thư viện, viện lưu trữ và tổ chức văn hóa trên toàn thế giới để cung cấp hình ảnh hiện vật, không gian trưng bày và các triển lãm trực tuyến.

Nếu tìm thấy hiện vật cần nghiên cứu trên Google Arts & Culture, người sử dụng có thể quan sát hình ảnh ở độ phân giải rất cao. Khả năng phóng đại giúp nhận diện những chi tiết mà mắt thường khó nhìn thấy khi hiện vật được đặt sau tủ kính hoặc trưng bày ở khoảng cách xa trong bảo tàng.

Người nghiên cứu có thể khảo sát:

- Dấu vết chạm khắc;
- Các lớp màu còn sót lại;
- Vết nứt và quá trình phong hóa;
- Hoa văn trên y phục;
- Thủ ấn và pháp khí;
- Cấu trúc hào quang;
- Dấu vết tu sửa;
- Chữ khắc hoặc ký hiệu nhỏ trên bề mặt hiện vật.

Bên cạnh hình ảnh riêng lẻ, nền tảng còn giới thiệu nhiều triển lãm trực tuyến về nghệ thuật Phật giáo được tuyển chọn và biên tập tương đối công phu, tiêu biểu như:

- *“Phòng trưng bày Gandhāra tại Bảo tàng Lahore”*;
- *“Từ nữ quỷ đến nữ thần: Hārītī trong nghệ thuật và truyền thống gia đình”*;
- *“Phật giáo và những biểu hiện nghệ thuật”*.

Các triển lãm trực tuyến thường kết hợp hình ảnh, văn bản thuyết minh và cấu trúc kể chuyện trực quan. Nhờ đó, người đọc không chỉ xem từng hiện vật riêng lẻ, mà còn được dẫn dắt qua một chủ đề, một giai đoạn lịch sử hoặc một hệ thống biểu tượng cụ thể.

Tất nhiên, Google Arts & Culture không thể thay thế hoàn toàn danh mục khoa học của bảo tàng hay hồ sơ khảo cổ chuyên sâu. Thông tin mô tả trên nền tảng đôi khi còn ngắn gọn và phụ thuộc vào dữ liệu do từng cơ sở đối tác cung cấp.

Tuy vậy, khả năng tiếp cận hình ảnh chất lượng cao và các triển lãm trực tuyến khiến đây trở thành một công cụ đặc biệt hữu ích cho việc quan sát, giảng dạy, trình bày và khởi đầu một đề tài nghiên cứu.

Kết luận

Số hóa di sản và mở rộng chân trời nghiên cứu Phật giáo

Mười nguồn tư liệu kỹ thuật số được giới thiệu trong bài viết đều mang những giá trị riêng biệt. Có nền tảng nổi bật về hình ảnh nghệ thuật, có nơi chuyên lưu

giữ bản thảo cổ, có kho tập trung vào bản đồ, báo cáo khảo cổ, tài liệu bảo tàng hoặc các bài giảng học thuật.

Khi được sử dụng kết hợp, những nguồn tư liệu ấy có thể tạo thành một mạng lưới nghiên cứu rộng lớn, giúp người học từng bước tái hiện lịch sử truyền bá Phật giáo, sự hình thành các trung tâm nghệ thuật và quá trình giao lưu văn hóa dọc theo Con đường Tơ lụa.

Công nghệ số không chỉ làm cho tư liệu trở nên dễ tiếp cận hơn. Quan trọng hơn, nó tạo điều kiện để những mảnh vỡ của lịch sử - vốn bị phân tán giữa nhiều bảo tàng, thư viện và quốc gia - có thể được đặt lại cạnh nhau trong một không gian nghiên cứu chung.

Một bản thảo được lưu giữ tại London có thể được đối chiếu với một mảnh văn bản tại Paris; một pho tượng trong bảo tàng ở Tokyo có thể được so sánh với bức ảnh khai quật cũ tại Pakistan; một địa danh được ghi trên bản đồ thế kỷ XIX có thể được chồng xếp lên ảnh vệ tinh hiện đại. Chính những kết nối ấy đang làm thay đổi phương pháp nghiên cứu nhân văn trong thế kỷ XXI.

Tuy nhiên, dữ liệu số không tự mình tạo thành tri thức. Người nghiên cứu vẫn cần khả năng phê bình nguồn tư liệu, nhận diện sai lệch trong siêu dữ liệu, đối chiếu địa danh, kiểm chứng niên đại và hiểu rõ hoàn cảnh lịch sử của từng hiện vật.

Không phải mọi hình ảnh có độ phân giải cao đều phản ánh đầy đủ bối cảnh khảo cổ. Không phải mọi bản mô tả trực tuyến đều hoàn toàn chính xác. Và không phải mọi kết quả do công cụ tìm kiếm đưa ra đều có giá trị ngang nhau.

Bởi vậy, việc nghiên cứu di sản Phật giáo trong không gian số đòi hỏi sự kết hợp giữa kỹ năng công nghệ và nền tảng học thuật truyền thống. Công nghệ mở ra cánh cửa, nhưng chính tri thức chuyên ngành, tinh thần thận trọng và năng lực tư duy phê phán mới giúp người nghiên cứu bước sâu vào thế giới phía sau cánh cửa ấy.

Từ những hang động cổ kính giữa sa mạc, những bản kinh đã úa màu theo năm tháng, những pho tượng từng chứng kiến bao cuộc hưng vong, di sản Phật giáo Trung Á hôm nay đang dần hồi sinh trong một hình thức mới: hình thức của dữ liệu, hình ảnh, bản đồ và ký ức số.

Không gian mạng vì thế không còn chỉ là phương tiện lưu trữ. Nó đang trở thành một hành lang văn hóa mới của Con đường Tơ lụa - nơi quá khứ và hiện tại gặp nhau, nơi những di sản tưởng chừng xa khuất lại có thể hiện diện trước mắt người học trên khắp thế giới.

Trong hành trình ấy, mỗi lần truy cập một bản thảo, phóng lớn một chi tiết điêu khắc hay đối chiếu một tấm bản đồ cổ, người nghiên cứu không chỉ tìm kiếm thông tin. Họ còn đang góp phần nối lại những mạch nguồn văn hóa từng bị thời gian chia cắt, gìn giữ ký ức nhân loại và mở rộng con đường nhận thức về lịch sử Phật giáo trong thời đại số.

Viết dịch: **Thích Vân Phong**

Nguồn: <https://digitalorientalist.com>